

Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΣΑΓΓΑΡΙΟΥ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΜΙΑ ΑΝΕΚΔΟΤΗ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Ν. ΒΑΣΙΛΙΚΟΥ

Βασίλης Βασιλικός

Η πολύνεκρη μάχη του Σαγγάριου έκρινε την τύχη του ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Αιώνων όνειρα έσβησαν κατά την τιτανομαχία εκείνη, που ανέκοψε την προέλαση της ελληνικής στρατιάς προς την Άγκυρα και ανέτρεψε όλα τα ιστορικά δεδομένα. Για τις αιματηρές μάχες του Σαγγάριου πολλά έχουν γραφεί. Από τους αυτόπτες μάρτυρες των γεγονότων ήταν και ο πατέρας μου Νίκος Βασιλικός, ο οποίος στο ημερολόγιό του, που εξέδωσα πρόσφατα¹, περιγράφει με κάθε λεπτομέρεια την εξέλιξη των πολύνεκρων αυτών συγκρούσεων καθώς και των φοβερών εικόνων που έζησε.

Σήμερα μια ανέκδοτη επιστολή², που γράφτηκε από τον ίδιο τον πατέρα μου σε μια ανάπαυλα της μάχης του Σαγγάριου, έρχεται να συμπληρώσει την όλη περιγραφή και να διαφωτίσει το νεότερο αυτό ιστορικό δράμα, που σφράγισε με τις συνέπειές του όχι μόνο τη μοίρα των δημιουργών του αλλά και των απογόνων του.

Πριν προχωρήσω, όμως, στην παρουσίαση της ενδιαφέρουσας αυτής επιστολής, θα παραθέσω ένα σύντομο βιογραφικό σημείωμα του συντάκτη της παραπάνω επιστολής.

Ο Νίκος Βασιλικός είναι γόνος παλιάς πατριαρχικής οικογένειας προκρίτων του Θεολόγου, που έδρασαν από τα χρόνια της επανάστασης. Ο πρώτος γνωστός γενάρχης της οικογένειας αυτής είναι ο παπα-Οικονόμος, που έλαβε μέρος στην επανάσταση του 1821 και υπήρξε στενός συνεργάτης του Χατζηγιώργη Μεταξά, οπλαρχηγού της Θάσου³. Παιδιά του παπα-Οικονόμου

1. Βλ. *Νίκου Βασιλικού*, Ημερολόγιο της Μικρασιατικής εκστρατείας, και *Βασίλη Βασιλικού*, Η δίκη των εξ, εκδόσεις «γνώση», Αθήνα 1992.

2. Η επιστολή διασώζεται στο αρχείο του ιατρού Αυγουστή Αναστασιάδη. Φωτοτυπία της επιστολής αυτής μας παραχώρησε διά του κ. Κων/νου Χιόνη ο κ. Γεώργιος Αυγουστήδης.

3. Βλ. για το οικογενειακό δένδρο της οικογένειας Παπαοικονόμου στα «Διάφορα»

ήταν ο Βασίλειος ή Βασιλικός Παπαοικονόμου, πρακτικός ιατρός, ο Ιωάννης Παπαοικονόμου, ο Κώστας Οικονόμου (Κωνσταντάρης), ο παπα-Νικόλαος Οικονόμου και οι αδελφές αυτών, που τα ονόματά τους έχουν ξεχαστεί. Παιδιά του Βασιλείου ή Βασιλικού Παπαοικονόμου ήταν ο Νικόλαος Βασιλείου ή Βασιλικού, ο Κων/νος Βασιλείου, η Μαρούδα Μουσαί, η Αννούδα Μήρτσου, η Καροφλούδα Πέτκου και ο Σταυρόπουλος Παπαοικονόμου, που άλλαξε το επίθετό του σε Σταυροπούλου⁴.

Ο Νικόλαος Βασιλείου ή Βασιλικού ήταν ο παππούς του πατέρα μου Νίκου Βασιλικού. Διακρίθηκε ως εμπειρικός γιατρός και χρόνια διετέλεσε προσοδοδημογέροντας του Κάτω Θεολόγου. Υπογράφει σε πολλές αγοραπωλητήριες πράξεις αλλά και σε πολλά άλλα έγγραφα ως Νικόλαος Βασιλείου. Σε μια απόδειξη, που φέρει ημερομηνία 28-12-1877, αναφέρεται ως μέλος της επιτροπής Ορφανών Θάσου⁵. Σε πράξη της 10ης Ιουνίου 1879 υπογράφει ως μέλος της Ορφανοεπιτροπής Θάσου⁶. Στις 3-8-1894 υπογράφει ως αντιπρόσωπος του Θεολόγου την αναφορά που στέλνει η Γενική Συνέλευση της Θάσου στο χεδίβη της Αιγύπτου Αμπάς Χιλμή⁷. Το 1901 εκλέγεται στην τετραμελή επιτροπή που θα πήγαινε να συναντήσει την Αυτού Υψηλότητα για να επιδώσει ικετήρια αναφορά των αντιπροσώπων της Θάσου και να εκλιπαρήσει την επαναφορά του παλαιού προνομιακού καθεστώτος του νησιού⁸. Το 1902 εκλέγεται μουχτάρης του Κάτω Θεολόγου⁹, αξίωμα που διατήρησε και τον επόμενο χρόνο¹⁰. Το 1911 παρακολουθεί με τον έφορο γιο του Βασι-

του *Κωνσταντίνου Χιόνη*, περ. «Θασιακά», τ. 4 (1987), σ. 197-198. Βλ. ακόμα στου *Ιδίου*, Βιογραφίες νεότερων ανδρών της Θάσου, περ. «Θασιακά», τ. 2 (1985), σ. 115, καθώς και *Ιδίου*, Δύο ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα των χρόνων της τουρκοκρατίας, εφημ. «Ταχυδρόμος» Καβάλας, αρ. φ. 11400/19-1-1973.

4. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, ό.π., σ. 197-198.

5. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, *Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου*, περ. «Θασιακά», τ. 2 (1985), σ. 157.

6. Βλ. *Κωνσταντίνου Ι. Χιόνη*, Η συμβολή της εκκλησίας στην κοινωνική περίθαλψη των Ορφανών της Θάσου κατά τους τελευταίους αιώνες της τουρκοκρατίας, Α' Τοπικό Συμπόσιο, Η Καβάλα και η περιοχή της, Θεσ/νίκη 1980, σ. 481.

7. Βλ. *A. E. Bakalopoulos*, Thasos, son histoire, son administration de 1453 à 1912, Paris 1953, αριθ. εγ. 48, σ. 141.

8. Βλ. *A. E. Bakalopoulos*, ό.π., αριθ. εγ. 58, σ. 162-163, 165, 166 και 168.

9. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, Ένα πρωτόκολλο εισαγομένων εγγράφων των ετών 1902-1904, από το Θεολόγο, περ. «Θασιακά», τ. 2 (1985), σ. 91-92, όπου ο αντιπρόσωπος του καϊμακάμη Θάσου Εμίν αναφέρεται, στις 30-4-1902, στη νέα μουχταροδημογεροντία του Κάτω Θεολόγου, που την αποτελούν ο μουχτάρης Νικόλαος Βασιλικός και οι δημογέροντες Ιωάννης Σ. Λαμπίρης, Γεώργιος Χρηστίδης, Γεώργιος Κωνσταντίνου (Χιόνης) και Σ. Χ''Σταματίου.

10. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, ό.π., σ. 100.

λειο ή Βασιλικό Βασιλικού τις γυμναστικές επιδείξεις των μαθητών του Δημοτικού Σχολείου Θεολόγου¹¹. Πέθανε λίγες μέρες αργότερα, στις 5-6-1911, αφήνοντας τρία παιδιά, το Βασίλειο Βασιλικό, τον Κωστή Βασιλικό¹² και το Γεώργιο Βασιλικό. Από τον επικήδειο, που του εκφωνήθηκε τότε, μαθαίνουμε ότι πέθανε σε ηλικία 70 ετών, ότι πρωτοστάτησε στην ανέγερση της Σχολής και ότι διετέλεσε πρόεδρος του Δικαστηρίου, πρόεδρος της επιτροπής Ορφανών Θάσου, έφορος της Σχολής και προεστώς της Κοινότητας. Στον ανέκδοτο επικήδειό του αναφέρονται χαρακτηριστικά: «Περί την αυγήν της χθες με την επιπνέουσαν πρωινήν αύραν, ήτις αποσπώσα από των μυριόσμων ανθέων τα ποικίλα αρώματα αυτών, τα αποστέλλει ως σπονδήν ευγνωμοσύνης προς τον Δημιουργόν τον Παντός τον τοσούτον καλλιτεχνικόν διακοσμήσαντα τον κόσμον, εξέπνευσεν από του σεβασμίον σώματος του μακαρίτου Νικολάου ιατρού η ψυχή, ήτις επί εβδομήκοντα όλα έτη ωραΐζουσα αυτών διά των εξόχων αρετών της... 'Αξιον τέκνον της πατρίδος διατελέσας ευηργέτησε πολλαπλώς αυτήν ως πρόεδρος του Δικαστηρίου, ως έφορος της Σχολής, προεστώς της Κοινότητος, πρόεδρος της επί των Ορφανών επιτροπής, επιστατήσας επί της ανεγέρσεως της Σχολής ως ιατρός. Καίτοι μή κάτοχος παιδείας, διά της πείρας της προσκτηθείσης εκ της ανά τα πολιτικά διατριβής παρέσχε πολλαπλώς ωφελείας τη πατρίδι επιδείξας μέγαν ζήλον και μεγίστας προσπάθειάς διά το καλόν της πατρίδος. Τοσαύτας λοιπόν εκδουλεύσεις προσενεγκών προς την μεγάλην μητέρα, την πατρίδα, και τακτοποιήσας τα της οικογενείας του, όπως επεθύμει, ένα μόνον πόθον, μίαν μόνον ευγενή επιθυμίαν δεν επρόλαβε να ίδη εκπληρουμένην εντελώς. Η ευγενής αυτού καρδιά, αφού εξεπλήρωσε όλας τας άλλας επιθυμίας του, ήθελε, προτού να αποθάνει, να ίδει τον μικρότερον αυτού υιόν περατούντα τας σπουδάς αυτού, να τον ίδει επιστήμονα εν τω επαγγέλματι, το οποίον ο ίδιος εξήσκησε πρακτικώς...»¹³. Η επιθυμία του εκπληρώθηκε τελικά, αφού ο μικρότερος γιος του Γεώργιος

11. Βλ. Κωνσταντίνου Δ. Τσιάτα, Το Χρονικό της κατασκευής των σχολείων του Θεολόγου στα χρόνια της τουρκοκρατίας, περ. «Θασιακά», τ. 2 (1985), σ. 65-66, όπου δημοσιεύεται και η σχετική φωτογραφία με τον παππού, το γιο και τον εγγονό Νίκο Βασιλικό, που ως τελειόφοιτος μαθητής του Δημοτικού Σχολείου Θεολόγου συμμετέχει στις γυμναστικές επιδείξεις του 1911.

12. Βλ. Κωνσταντίνου Χιόνη, Διάφορα, περ. «Θασιακά», τ. 2 (1985), σ. 197. Ο Κωστής Βασιλικός το 1915 ήταν 40 ετών, επομένως ήταν γεννημένος το 1875, βλ. Γεωργίου Αστεριάδη, Ο πρώτος εκλογικός κατάλογος της Υποδιοικήσεως Θάσου (1915), περ. «Θασιακά», τ. 8 (1992-93), σ. 325.

13. Ο επικήδειος είναι γραμμένος με μολύβι σε δίφυλλο ριγωτό χαρτί μικρών διαστάσεων 0,211×0,135. Συνεχιζόταν και σ' άλλο χαρτί που δε μας διασώθηκε ο υπόλοιπος επικήδειος. Το διασωζόμενο μέρος βρίσκεται στο οικογενειακό αρχείο μου.

Βασιλικός (1894-1978) έγινε γιατρός. Είναι ο αγαπητός θείος του πατέρα μου κι αυτός που έδωσε τα στοιχεία, το 1972, στον κ. Κων/νο Χιόνη για τη σύνταξη του γενεαλογικού δένδρου της οικογένειας Παπαοικονόμου. Τα στοιχεία αυτά επιβεβαιώνονται σήμερα και από το έγγραφο υλικό που έχει δημοσιευθεί. Συμφωνητικό ανταλλαγής, που συντάχτηκε στις 1-10-1812, υπογράφεται από τον παπά Οικονόμο¹⁴, 'Αδεια γάμου, που συντάχτηκε στις 8-2-1842, υπογράφεται από τον παπά Νικόλαο Οικονόμο¹⁵. Πωλητήριο, που συντάχτηκε στις 16-3-1852, υπογράφεται από τον παπά Οικονόμο¹⁶. Πλήθος αγοραπωλησίες ή ανταλλαγές υπογράφονται από το Νικόλαο Βασιλείου, ο οποίος χρησιμοποιεί τον τουρκικό τρόπο γραφής της υπογραφής του, ήτοι το όνομά του και το όνομα του πατέρα του, δηλαδή Νικόλαος γιος του Βασιλείου¹⁷. Το ότι το επίθετό του ήταν Οικονόμου, γεγονός που συνηγορεί ότι καταγόταν από την οικογένεια του παπα-Οικονόμου, προκύπτει και από ένα πωλητήριο έγγραφο, που συντάχτηκε στις 6-9-1889 και που αναφέρει ότι ο τελειόφοιτος της ιατρικής Γεώργιος Πετρίδης έχοντας ένα ελαιόδενδρο στην Πουρνουσού, μέσα στο χωράφι του Δημήτρη Φίλιππα, πωλεί αυτό στο Νικόλαο Β. Οικονόμου αντί του ποσού των 400 γροσίων... «και εις το εξής είναι τέλειος ιδιοκτήτης ο ρηθείς Νικόλαος Β. Οικονόμου ιατρός...»¹⁸.

Το πραγματικό επίθετό του σιγά σιγά αχρηστεύθηκε και το Βασιλείου μετατράπηκε σε Βασιλικού, που επικράτησε έκτοτε ως επίθετό του. 'Ηδη το 1897 αναφέρεται ως συνδρομητής έκδοσης με την επωνυμία Νικόλαος Βασιλικού ιατρός¹⁹. Στις 30-4-1902 ο αντιπρόσωπος του καιϊμακάμη Θάσου Εμίν αναφέρει σ' έγγραφό του το νέο μουχτάρη Κάτω Θεολόγου ως Νικόλαο Βασιλικό²⁰. Η καθιέρωση του επιθέτου του προσπάππου μου ως Βασιλικού άρχισε τουλάχιστον από το 1897. Σ' αγοραπωλητήρια έγγραφα που διασώζο-

14. Βλ. Αποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου, περ. «Θασιακά», τ. 4 (1987), σ. 157.

15. Βλ. Αποστόλου Ε. Βακαλοπούλου, ό.π., σ. 162.

16. Βλ. Κωνσταντίνου Χιόνη, Ανέκδοτα δικαιοπρακτικά έγγραφα της Θάσου, τ. 2 (1985), σ. 146. Πρόκειται για τον παπα-Οικονόμο, που συναντήσαμε το 1812, ή για γιο του, όπως αναφέρεται από το Γεώργιο Βασιλικό στον Κωνσταντίνο Χιόνη, ό.π., τ. 2 (1985), σ. 197.

17. Βλ. Κωνσταντίνου Χιόνη, ό.π., τ. 2 (1985), σ. 157 και 180 και τ. 4 (1987), σ. 118 και 119.

18. Βλ. Γεωργίου Οικονομίδη, Ο επιστημονικός, κοινωνικός και πολιτικός ρόλος των γιατρών της Θάσου κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας, περ. «Θασιακά», τ. 7 (1990-1991), σ. 228.

19. Βλ. Σταύρου Μερτζίδη, Οι Φίλιπποι, Εν Κωνσταντινουπόλει 1897, σ. 235.

20. Βλ. Κωνσταντίνου Χιόνη, Ένα πρωτόκολλο εισαγομένων εγγράφων των ετών 1902-1904, από το Θεολόγο, περ. «Θασιακά», τ. 2 (1985), σ. 91.

Η οικογένεια του πρακτικού ιατρού Νικολάου Βασιλικού ή Βασιλείου. Ο Νίκος Βασιλικός βρέφος στην αγκαλιά της μιας γιαγιάς του.

νται στο αρχείο της οικογενείας μου άλλοτε αναφέρεται ως Βασιλικός και άλλοτε ως Βασιλείου. Ο ίδιος βέβαια υπογράφει ως Βασιλείου. Και στο από 17-10-1891 πωλητήριο, που δημοσιεύεται από τον κ. Γ. Βαρδαβούλια στον παρόντα τόμο, υπογράφει ως προσεστώς με το επίθετο Βασιλείου. Τα παιδιά του είναι γνωστά ως Βασιλικοί. Ο παππούς μου Βασίλειος Βασιλικός (1874-1911) πέθανε την ίδια χρονιά με τον πατέρα του, στις 13-10-1911²¹, σε ηλικία 37 ετών από διάτρηση στομάχου. Άφησε τον πατέρα μου ορφανό μαζί με τις αδελφές του.

Ο πατέρας μου Νικόλαος Βασιλικός γεννήθηκε στις 30-9-1898 στο Θεολόγο. Τέλειωσε την εξατάξια αστική σχολή του χωριού του το 1911 και αφού παρακολούθησε ιδιαίτερα μαθήματα από το Λιόντα, διευθυντή του σχολείου του Θεολόγου, γράφτηκε κατά το σχολικό έτος 1912-13 στη Β' τάξη του Γυμνασίου Σιατίστης, κατά το σχολικό έτος 1913-14 στην Γ' τάξη του Γυμνασίου Σερρών και κατά τα επόμενα τρία σχολικά έτη στο Γυμνάσιο Πειραιά. Το 1917 γράφτηκε στη Νομική Σχολή Αθηνών αλλά τον επόμενο χρόνο επιστρατεύθηκε. Υπηρέτησε στη Μυτιλήνη (1919) και μετέπειτα στο μέτωπο της Μικράς Ασίας, όπου έλαβε μέρος σ' όλες τις πολύνεκρες μάχες, τις οποίες και περιγράφει στο σχετικό ημερολόγιο που κράτησε και που δημοσίεψα. Απολύθηκε το 1922 και, αφού συμπλήρωσε τις νομικές σπουδές του με φροντιστηριακά μαθήματα, τέλειωσε τη Νομική τον Ιούνιο του 1923. Στη συνέχεια ασκήθηκε στο διαπρεπή δικηγόρο του Πειραιά Ευάγγελο Πριμίδη και το Σεπτέμβριο του 1924 εγκαταστάθηκε ως δικηγόρος στην Καβάλα, όπου ξεχώρισε ως ποινικολόγος. Με τα άρθρα του στις τοπικές εφημερίδες της Καβάλας, τις διαλέξεις του πάνω σε νομικά και κοινωνικά θέματα κατέστη πασίγνωστος στο κοινό της Καβάλας. Διετέλεσε πρόεδρος του γυμναστικού συλλόγου «Φίλιπποι» και νομικός σύμβουλος της σουηδικής μεταλλευτικής εταιρείας των Λιμεναρίων Θάσου²².

Θερμός υποστηρικτής του Ελ. Βενιζέλου αναμείχθηκε με την πολιτική και πολιτεύθηκε με τη βενιζελική παράταξη. Ήταν αρχηγός της «Δημοκρατικής Άμυνας Καβάλας» με τον απόστρατο αντισυνταγματάρχη Αναστάσιο Ιατρό, όταν εξερράγη η επανάσταση της 1ης Μαρτίου 1935. Σε συνεννόηση και με τον αρχηγό της επανάστασης στην Καβάλα στρατηγό Δημ. Καμμένο, διοικητή του Δ' σώματος στρατού, κάλεσε το λαό σ' ένα πάνδημο συλλαλητήριο, που έγινε στις 3 Μαρτίου 1935, να πάρει τα όπλα για την άμυνα της κινδυνεύουσας δημοκρατίας και των λαϊκών ελευθεριών. Μέσα σε τρεις μέρες

21. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, Βιογραφίες νεότερων ανδρών της Θάσου, περ. «Θασιανά», τ. 2 (1985), σ. 115.

22. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, ό.π., σ. 116.

Ο Νίκος Βασιλικός στρατιώτης στη Μυτιλήνη το Νοέμβριο του 1919. Ήταν γραφέας στο Στρατολογικό Γραφείο Αρχιπελάγους. Εξεργάζεται στη φωτογραφία από το ύψος του.

12.000 εθελοντές έσπευσαν να επανδρώσουν τις επαναστατικές φάλαγγες από το Στρυμόνα μέχρι τον Έβρο. Η επανάσταση, όμως, κατεστάλη και ο Νίκος Βασιλικός στις 20 Απριλίου 1935 καταδικάστηκε σε θάνατο. Κρύφτηκε κι έζησε όλη την αγωνία του μελλοθάνατου ως τις 20 Μαΐου, που τα πράγματα είχαν κάπως καθησυχάσει. Τότε παρουσιάστηκε και παραδόθηκε στις Αρχές, όταν εξέλιπε ο κίνδυνος της εκτέλεσής του. Η θανατική καταδίκη του μετριάστηκε σε φυλάκιση πέντε ετών, όταν συζητήθηκε η ανακοπή του κατά της ερημοδικίας του. Για τη συμμετοχή του στην επανάσταση και την καταδίκη του ο ίδιος αναφέρει στο ημερολόγιό του τα εξής: «*Η μόνη ικανοποίησις είναι ότι ηγωνίστην υπέρ των λαϊκών ελευθεριών και των δημοκρατικών ιδεωδών όπως εμπρέπει εις άνδρας ελευθέρους την ψυχήν και το φρόνημα αδούλωτον, κατεδικάσθην δε εις την εσχάτην των ποιών συγχρόνως και διά την αυτήν αιτίαν με την μεγαλυτέραν πολιτικήν διάνοιαν και τον υπεροχώτερον Έλληνα των νεωτέρων χρόνων, τον Ελευθέριον Βενιζέλον*»²³.

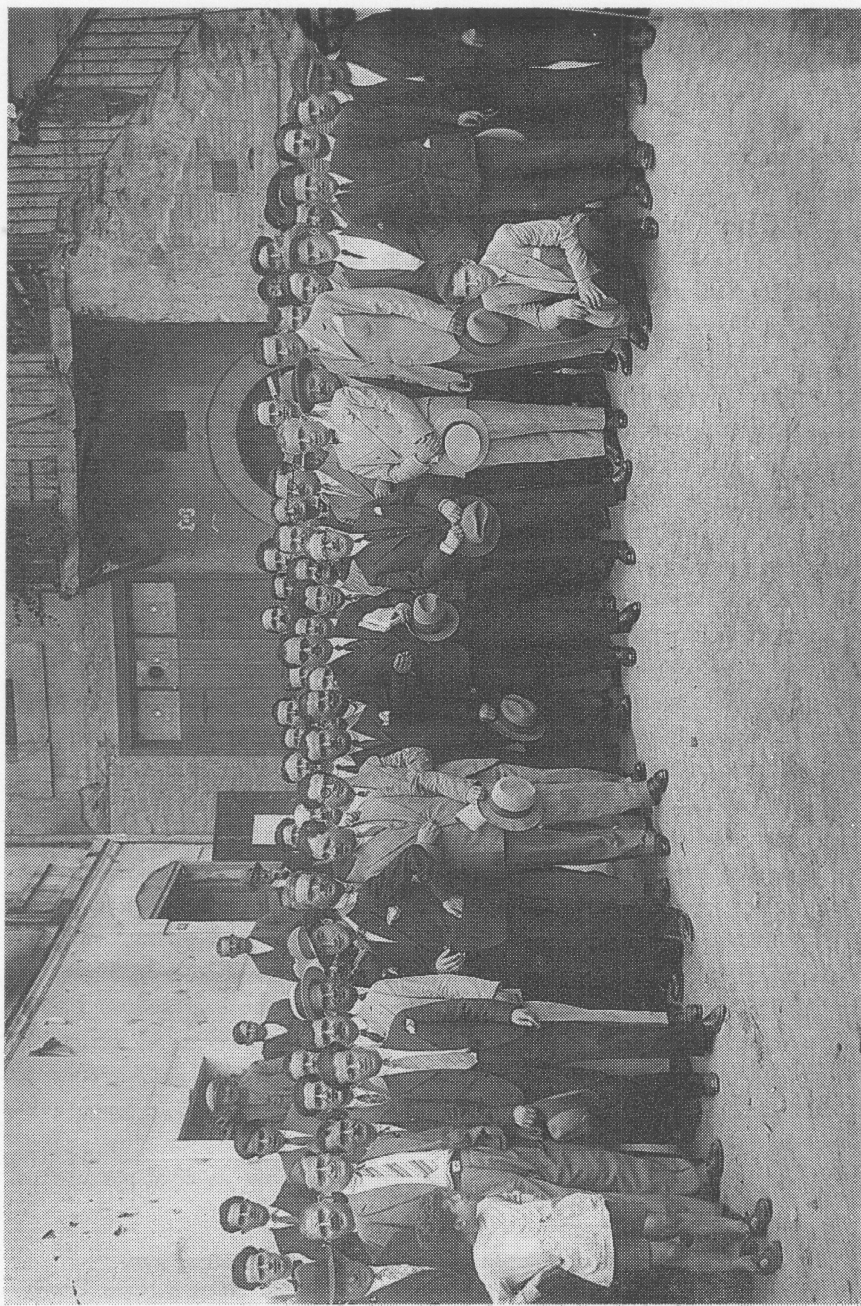
Το Γενάρη του 1936 εκλέχτηκε πρώτος βουλευτής Καβάλας. Η Βουλή, όμως, εκείνη διαλύθηκε από τη δικτατορία του Μεταξά. Τα χρόνια της κατοχής τα πέρασε στη Θεσσαλονίκη. Το 1945 επανήλθε στην Καβάλα αλλά το 1947 ξανάφυγε για Θεσσαλονίκη. Τον Απρίλιο του 1949, υποστήριξε τον κατηγορούμενο Στακτόπουλο στην περίφημη υπόθεση Πολκ²⁴. Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1988.

Συντάκτης της επιστολής που παρουσιάζουμε σήμερα είναι ο πατέρας μου Νίκος Βασιλικός. Αποδέκτης είναι ο θεός του ιατρός Αυγουστής Αναστασιάδης, στο αρχείο του οποίου βρέθηκε η επιστολή αυτή²⁵. Γράφτηκε στις 27 Αυγούστου 1921 σ' ένα διάλειμμα από τις μάχες του Σαγγάριου. Η επιστολή περιέχει ενδιαφέροντα ιστορικά στοιχεία που διαφωτίζουν τα αίτια της κατάρρευσης της ελληνικής στρατιάς. Ο συντάκτης της επιστολής διαπιστώνει ότι στο Σαγγάριο αντιμετώπισαν έναν εχθρό αποφασισμένο για όλα. Από τις χαρακωμένες θέσεις του αμύνθηκε μ' επιμονή και πείσμα και τελικά εξαπέλυσε επιθέσεις που απεδεκάτισαν τις καλύτερες ελληνικές δυνάμεις. Σε οχτακόσιους υπολογίζει ο Νίκος Βασιλικός τους νεκρούς και τραυματίες του συντάγματός του. Στις αλλεπάλληλες μάχες είχε χάσει τους καλύτερους φίλους και συναδέλφους του. Ο ίδιος επέζησε από τη φοβερή ανθρωποσφαγή αλλά

23. Βλ. *Νίκου Βασιλικού*, Ημερολόγιο της Μικρασιατικής εκστρατείας, ό.π., σ. 119.

24. Βλ. *Κωνσταντίνου Χιόνη*, ό.π., σ. 117. Αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω το φίλο γυμνασιάρχη κ. Κων/νο Χιόνη για το ιστορικό υλικό που μου υπέδειξε και που αναφέρεται στο γενεαλογικό δέντρο της οικογενείας μου.

25. Για τη ζωή και το έργο του Αυγουστή Αναστασιάδη βλ. *Γεωργίου Αυγουστίδη*, Ο Θάσιος ιατρός Αυγουστής Αναστασιάδης (1875-1958), περ. «Θασιακά», τ. 8 (1992-1993), σ. 12-40.

Αναμνηστική φωτογραφία από το Παρθασιακό Συνέδριο που έγινε το Μάιο του 1932 στην Καβάλα για την εθελοντική έξοδο των Θασίων καπνεργατών. Ο ψηλότερος που στέκει δίπλα στις Αρχές είναι ο νεαρός δικηγόρος Νίκος Βασιλικός.

δε γνώριζε αν θα εξακολουθούσε η τύχη να τον ευνοεί και στο μέλλον, αφού την επόμενη ή τη μεθεπόμενη μέρα αναμενόταν η δεύτερη φάση της επίθεσης, που προμηνυόταν σφοδρότερη και εντονότερη και που θα έκρινε το τελικό αποτέλεσμα.

Στη συνέχεια ο συντάκτης της επιστολής παραθέτει όλα τα στοιχεία που διαμόρφωσαν το δυσμενές κλίμα κάτω απ' το οποίο αγωνίσθηκε η ελληνική στρατιά στο Σαγγάριο. Και κατά πρώτο οι μεγάλες απώλειες αποδίδονται από το Νίκο Βασιλικό στην κατά μέτωπο επίθεση, που δεν έφερε, όμως, και τα ανάλογα αποτελέσματα. Δεύτερο ολόκληρη η ελληνική στρατιά αντίκρουσε από το Σαγγάριο ως την Άγκυρα ένα συνεχές χαράκωμα, που δεν μπόρεσε να το υπερβεί ούτε σ' ένα σημείο του. Τρίτο οι αντίξοες καιρικές συνθήκες, που ήσαν δυσμενείς για τους Έλληνες στρατιώτες. Τη μέρα τους έψηνε ο ασιατικός ήλιος, ενώ τη νύχτα τους πάγωνε το τσουχτερό κρύο. Και ένα τέταρτο, που είχε εξαντλήσει την ελληνική στρατιά σε σημείο απελπιστικό, ήταν η πείνα, η δίψα, η αϋπνία και η υπερκόπωση. Και καταλήγει ο Νίκος Βασιλικός: «*Ίδωμεν πού θα καταλήξει η αιματηρά αυτή περιπέτεια. Θα λογίζομαι ευτυχής αν επιζήσω μέχρι τέλους και σας ξαναϊδώ*»²⁶.

Η επιστολή παρουσιάζει ιστορικό ενδιαφέρον, γιατί από ένα αυτόπτη μάρτυρα των πολύνεκρων μαχών του Σαγγαρίου και άριστο γνώστη της κατάστασης που διαμορφώθηκε κατά το 20ήμερο του Αυγούστου του 1921 εξιστορούνται και αναλύονται γεγονότα που σημάδεψαν τη νεοελληνική ιστορία. Οι εύστοχες παρατηρήσεις του συντάκτη της επιστολής διαφωτίζουν τα βαθύτερα αίτια που προκάλεσαν τα μεγάλα γεγονότα. Ο λόγος του είναι μεστός, διανθισμένος με λέξεις που εντυπωσιάζουν. Η γλαφυρότητα σπάξει την ξερή ιστορική αφήγηση και το ανάγνωσμα αυτό καταλήγει σήμερα ν' αποτελεί βασική ιστορική πηγή για το μελετητή της μικρασιατικής εκστρατείας.

Παρόμοιες επιστολές αναφέρονται ότι είχαν σταλεί από τον πατέρα μου Νίκο Βασιλικό και στις 15 Αυγούστου 1921. Στο ημερολόγιό του σημειώνονται τέτοιες επιστολές προς τη μάνα του, το θείο του Γεώργιο Βασιλικό και το θείο του, που διέμενε στον Πειραιά²⁷ και που πρέπει να ήταν ο Γεώργιος Σταματέκος. Και ενώ στο ημερολόγιό του μνημονεύονται οι επιστολές της 15ης Αυγούστου, δε μνημονεύονται οι επιστολές της 27ης Αυγούστου. Γιατί σίγουρα θα έγραψε κι άλλες επιστολές την 27η Αυγούστου, αφού αναφέρει ότι θα έγραφε δυο λέξεις σ' όλους τους δικούς του.

Πώς οι επιστολές αυτές πέρασαν από τη λογοκρισία κι εστάλησαν στον

26. Βλ. σχετική επιστολή που δημοσιεύεται στο τέλος της εργασίας μας.

27. Βλ. *Νίκου Βασιλικού, Ημερολόγιο...*, ό.π., σ. 195-196. Μόλις ο Νίκος Βασιλικός αποβιβάστηκε στον Πειραιά, έτρεξε να συναντήσει το θείο του Γεώργιο Σταματέκο,

προορισμό τους; Τη λύση μας τη δίνει ο φάκελος μέσα στον οποίο διασώθηκε η επιστολή της 27ης Αυγούστου 1921. Στη μία πλευρά σημειώνεται η διεύθυνση: «Κύριον / Αύγουστον Αναστασιάδην / ιατρόν / Κάστρον / Νήσον Θάσου». Στην άλλη πλευρά αναγράφεται: «αποστ. Ν. Βασιλικός / 37ον Σύνταγμα / Επιτελείον ΙΙ Τάγματος / τ.τ. 904 / Ελογοκρίθη / Ο / Υπασπιστής του Τάγματος (τ.υ.)». Ο γραφικός χαρακτήρας των λέξεων «Ελογοκρίθη», «Ο Υπασπιστής του Τάγματος» και η υπογραφή έχουν τεθεί από τον ίδιο το Νίκο Βασιλικό. Φαίνεται πως γνώριζε την υπογραφή του υπασπιστή του και την απομιμήθηκε για να περάσει το γράμμα του.

Το 20ήμερο των μαχών του Σαγγαρίου περιγράφονται με κάθε λεπτομέρεια στο ημερολόγιο του Νίκου Βασιλικού, που εκδόθηκε πρόσφατα. Οι μάχες ξεκίνησαν από τις 10 Αυγούστου 1921, όταν αντηλλάγησαν τα πρώτα αραιά πυρά²⁸. Στις 11 Αυγούστου οι μάχες μαίνονται, ενώ κορυφώνονται τις επόμενες μέρες.

Στις 20 Αυγούστου ο Νίκος Βασιλικός σημειώνει στο ημερολόγιό του: «Ο εχθρός διεκδικεί σπιθαμίν προς σπιθαμίν το έδαφος, επεκτείνει την παράταξίν του προς το Γόρδιον με σκοπόν όπως μας επιτεθή κυκλωτικώς»²⁹. Στις 21 Αυγούστου αναφέρει τα εξής: «Καθόσον περνούν οι μέρες της τριβής και του θανάτου τόσο εκλείπουν και οι τελευταίες ελπίδες μας περί εισόδου εις την Άγκυραν. Το μοναδικόν γέρας ΙΙ ολοκλήρων ημερών προσπαθειών αιματηρών ήτο η πέραν του ποταμού προέλασις κατά 5 μόνον χιλιόμετρα.... Το φάσμα της φθοράς και του θανάτου απάισιον πλανάται ακόμη υπέρ τα εγκαταλελειμμένα χαρακώματα. Σύννεφα μαύρα από μνίγες απομυζούν τα πτώματα των πολεμιστών, οι οποίοι, παραμορφωμένοι φρικωδώς, κοιμούνται τον αιώνιον. Πτώματα τυμπανιαία και αποσυντεθειμένα, μαλλιά νεανικά φυλλοροούντα, ενώ το ανθρώπινο λίπος λιπαίνει την μητέρα Γην. Κάλυκες οβίδων, κάλυκες όπλων και πολυβόλων, εδώ κατά σωρούς εγκαταλελειμμένα όπλα, οπλοπολυβόλα, ξίφη και μπαλάσκα, πιο πέρα εις το χείλος το αιματοβαφές ενός χαρακώματος, σύμπλεγμα τραγικόν νεκρών Ελλήνων και Τούρκων, τους οποίους ήγνωσεν ο θάνατος εις αδελφικόν εναγκαλισμόν...όπου ο θάνατος ακόμη ορχείται μεθυσθείς από το άφθονον νεανικόν αίμα, καταρώμενος τους υπαιτίους της ασκόπου αυτής ανθρωποσφαγής...»³⁰.

Στις 24-8-1921 αναγράφονται από το Νίκο Βασιλικό τα εξής στο ημερολόγιο: «Πηγαίνω εις την παρακειμένην γέφυραν του Σαγγαρίου, όπου περνούν κατά εκατοντάδες τα αυτοκίνητα διακομίζοντα νυχθημερόν τραυμα-

28. Βλ. Νίκου Βασιλικού, ό.π., σ. 93.

29. Βλ. Νίκου Βασιλικού, ό.π., σ. 99.

30. Βλ. Νίκου Βασιλικού, ό.π., σ. 99-100.

τίας των άλλων μεραρχιών εις οικτρών και αξιοθρήνητον κατάστασιν. Στοιβαγμένοι ωσάν σαρδέλες άλλοι με σπασμένα πόδια, άλλοι με σπασμένα χέρια, παρουσιάζουν οικτρών θέαμα καθώς βογγούν από τους πόνους σπασμένων τραυμάτων μέσα στα φορτηγά Τύλλορ»³¹.

Στις 30-8-1921 τελειώνει η περιγραφή των μαχών του Σαγγαρίου και ο Νίκος Βασιλικός στο ημερολόγιό του αναφέρει τα παρακάτω: «Ο ήλιος γέρνει προς την δύσιν του πίσω από τα βουνά του Σιβρή-Χισσάρ φωτίζων με αιματηράς ανταυγείας τα τραγικά υψώματα του Σαγγαρίου, τα οποία νομίζει κανείς πως έχουν πάρει κάποιαν έκφρασιν φρίκης και τρόμου από το αιματηρόν δράμα του οποίου υπήρξαν το θέατρον.... Το πολύπρακτον αιματηρόν δράμα των νεωτέρων ελληνικών χρόνων ετελείωσε την ενεργόν παράστασίν τον και η αυλαία πέφτει»³².

Τελειώνοντας δίνω στη δημοσιότητα την από 27-8-1921 επιστολή του πατέρα μου, που έρχεται να συμπληρώσει το δημοσιευμένο ήδη ημερολόγιό του. Είναι τετρασέλιδη, μικρών διαστάσεων, με γράμματα ευανάγνωστα.

Παρά τον αιματοβαμμένον Σαγγάριον ποταμόν
27 Αυγούστου 1921

Αγαπητέ μου θείε

Επωφελούμαι της σιωπηλής / εκχειρίας για να γράψω σ' όλους / τους δικούς μου δυο λέξεις. Ο νους / και η ψυχή μου γοργότερα πετούν / στις τραγικές αυτές στιγμές της / μαύρης στρατιωτικής ζωής προς / όλα τα αγαπητά μου πρόσωπα. /

Από τας εφημερίδας θα εμάθα / τε πιστεύω την γιγάντιον και εξοντωτικήν / μάχην του Σαγγαρίου, ομοίαν / της οποίας ολίγας έχει να επιδείξη / η νεωτέρα ελληνική πολεμική ιστορία. / Από 15 ημερών μαχόμεθα λυσ / σωδώς εναντίον εχθρού αμνομένου / με πείσμα και επιμονήν από των / χαρ ακωμένων θέσεών του διεκ / δικούντος σπιθαμήν προς σπιθαμήν / το έδαφός του. /

Αι αλλεπάλληλοι επιθέσεις / αποδεκάτισαν τας καλύτερας μας / δυνάμεις. Εις 800 υπολογίζονται οι / νεκροί και τραυματίαι του συν / τάγματός μου. Έκλανσα τον θά / νατον των καλύτερων φίλων και / συναδέλφων μου. Μέχρι της στιγμής / επέζησα της τρομεράς ανθρωπο / σφαγής. Δεν ξέρω τι μου επιφυλάσ / σει η εμαρμένη διά το αμέσως / προσεχές μέλλον. Αύριον ή μεθαύ / ριον αρχίζει η δευτέρα φάσις της επι / θέσεως, η οποία προμηνύεται σφοδροτέ / ρα και εντονωτέρα και η οποία ελπί / ζεται ότι θα έχη και κρίσιμα /

31. Βλ. Νίκου Βασιλικού, ό.π., σ. 101-102.

32. Βλ. Νίκου Βασιλικού, ό.π., σ. 104-105.

αποτελέσματα. Η κατά μέτωπον / επίθεσις μας εστοίχισε πολλές / απωλείας
χωρίς και τα ανάλο /γα αποτελέσματα. Η στρατιά / ολόκληρος αντίκρουσε από
τον / Σαγγαρίου μέχρι της Αγκύρας ένα / συνεχές χαράκωμα, το οποίον
παρ' / όλας τας επιθέσεις αδύνατον να υπερ /βώμεν έστω και εις ένα σημεί-
ον. / Ο αγών μας διεξάγεται υπό τας / δυσμενεστέρας των συνθηκών. ||
Υφιστάμεθα τα κινικά καύ /ματα του ασιατικού ηλίου και / κατά τας νύχτας
το κρύο του Δε /κεμβρίου. Πείνα, δίψα, αϋπνία, υ /περκοπώσεις μας έχονν
εξαντλήσει / εις σημείον απελπιστικόν. / 'Ιδωμεν πού θα καταλήξη η / αι-
ματηρά αυτή περιπέτεια. Θα / λογίζωμαι ευτυχής αν επιζήσω μέχρι / τέλους
και σας ξαναϊδώ. /

Γράφατέ μου και σεις ολίγας λέξεις / για να μάθω τι γίνεσθε. / Τους
χαιρετισμούς μου εις την Σοφίαν. /

Με αγάπη και σεβασμό
Ν. Βασιλικός

QUESTION 1

1. The following table shows the number of people who visited the National Gallery in London in each year from 1990 to 2000. The number of people is given in thousands.

Year	Number of people (in thousands)
1990	100
1991	105
1992	110
1993	115
1994	120
1995	125
1996	130
1997	135
1998	140
1999	145
2000	150

2. The following table shows the number of people who visited the British Museum in each year from 1990 to 2000. The number of people is given in thousands.

Year	Number of people (in thousands)
1990	120
1991	125
1992	130
1993	135
1994	140
1995	145
1996	150
1997	155
1998	160
1999	165
2000	170

3. The following table shows the number of people who visited the Tate Gallery in each year from 1990 to 2000. The number of people is given in thousands.

Year	Number of people (in thousands)
1990	80
1991	85
1992	90
1993	95
1994	100
1995	105
1996	110
1997	115
1998	120
1999	125
2000	130

4. The following table shows the number of people who visited the Victoria and Albert Museum in each year from 1990 to 2000. The number of people is given in thousands.

Year	Number of people (in thousands)
1990	90
1991	95
1992	100
1993	105
1994	110
1995	115
1996	120
1997	125
1998	130
1999	135
2000	140